

ГЕНЕЗА ГРОМАДЯНСЬКОГО РУХУ «СОЛІДАРНІСТЬ»

ВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ІЗ ЗАХИСТУ ПРАВ РОБІТНИКІВ ДО ПОЛІТИЧНОЇ СИЛИ
ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ У ПОЛЬЩІ В 1980—1981 РР.

Андрій ТЕЛЕГУЗ, викладач кафедри етнології Інституту історичної освіти НПУ
ім. М. Драгоманова, кандидат історичних наук

Історіографія проблеми

Українська історіографія зробила помітні кроки у дослідженні цього питання, хоча воно й досі залишається недостатньо опрацьованим. Причиною такого стану речей є обмежена кількість зарубіжної наукової літератури й брак джерел з проблеми. Актуальним завданням історичної науки є аналіз діяльності профоб'єднання «Солідарність» у Польщі в контексті європейського історичного процесу, оскільки він є аналогом подібних процесів в інших країнах Центрально-Східної Європи. На увагу заслуговують наукові статті О. Мазанової [4], С. Філімонова [7], в яких здійснено спробу розкрити політичну й економічну ситуацію у Польщі, діяльність опозиційних організацій наприкінці 70—на початку 80-х років.

Дослідження 80-х років ХХ ст. надзвичайно заідеологізовані, мають пропагандистський характер та відзначаються упередженим підходом до розгляду проблеми. В умовах ідеологічного протистояння проблеми протестного руху і діяльність НСПС «Солідарність» висвітлювалися з марксистсько-ленінських позицій. Ідеологічні схеми та догми слугували надійним заслоном від історичної правди. Аналіз і оцінки бурхливих подій 1980—1981 р. та їх передумов не змінювалися і не переглядалися впродовж панування комуністичних режимів у Центрально-Східній і Південній Європі. До таких праць можна віднести праці Е. Броніславського, Г. Ванчадзе [1; 2], Ю. Орлика [5], В. Накарякова [3].

Історія діяльності профоб'єднання «Солідарність» та

«Голодний марш»

Падіння тоталітарних комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи стало прямим наслідком опозиційної діяльності «Солідарності», із чого випливає необхідність об'єктивного й неупередженого аналізу комплексу проблем, пов'язаних із цим історичним явищем. Суспільний рух «Солідарність» відкрив нову сторінку в історії Центрально-Східної Європи, продемонструвавши можливість розбудови давно забутих соціальних тенденцій, використання недоліків тоталітарної системи для відродження громадянського суспільства.

його роль у розгортанні масового суспільного руху у 1980—1981 рр. недостатньо досліджена і сучасною історіографією Росії. Зокрема, у працях Б. Філіппова [8] розглядаються лише окремі аспекти проблеми. Проте вони мають певний науковий інтерес і, безумовно, сприяють дослідженню проблеми.

Негативну роль керівництва Польщі у загостренні суспільно-політичної й економічної кризи та діяльність профоб'єднання «Солідарність» досліджували Є. Хользер [11], Я. Щепанський [13], А. Дудек [10]. На основі великого фак-

тичного матеріалу вони проаналізували події, які започаткували громадянський рух і створили основу для блискучої політичної кар'єри Леха Валенси.

Створення профспілки «Солідарність»

Результатом масового протестного руху в Польщі у серпні 1980 р. стало створення 17 вересня у Гданську незалежної самоврядної профспілки «Солідарність», яка згодом перетворилася на опозиційний громадсько-політичний рух. 10 листопада 1980 р. статус незалежної самоврядної професійної спіл-

ки «Солідарність» був затверджений рішенням Верховного Суду Польської Народної Республіки.

Переговори Л.Валенси з кардиналом С.Вишинським 6 вересня 1980 р. у Варшаві поклали початок майбутніх тісних контактів між єпископатом Польщі та керівництвом профспілкового об'єднання. Єпископ відправив месу за здоров'я Л.Валенси [4, с. 53]. Це стало визнанням того, що католицька церква повністю підтримує НСПС «Солідарність». З вересня багато ксьондзів активно залучалися до організації місцевих осередків профоб'єднання, ставали їх радниками та експертами (гданський ксьондз Алоїз Оршулик, варшавський священник Єжи Попелюшко та інші). Церква, з одного боку, постійно демонструвала свою підтримку профспілкового руху, а з іншого — систематично брала участь у засіданнях спільної з урядом комісії. Керівники правлячої партії й держави та вищі католицькі ієрархи країни (близький друг Іоанна Павла II кардинал Ф.Махарський, архієпископи Є.Строба і Б.Домбровський) також вели закулісні переговори, які мали доленосне значення [4, с. 54].

Громадяни країни сприйняли створення профоб'єднання як свою перемогу. Валенса став символом боротьби робітничого класу, класу, який відчув себе творцем історії й господарем власної країни. Але це зростання політичної свідомості й самооцінки трудівників Польщі практично не виходило за межі існуючої моделі соціалізму. Саме через цю «соціалістичну» спрямованість комуністична влада та її союзники по Організації Варшавського Договору так довго дозволяли розвиватися протестному руху. Керівництво ПНР вважало, що ідея соціалізму жива, а протест не має антисоціалістичного спрямування.

У часописі «Сучасна Польща», який поширював інформацію про офіційне життя ПНР серед країн соціалістичного табору, була надрукована стаття

А.Яглінської під назвою «Новий портрет класу», в якій зазначалося: «...серпневі події свідчили про те, що ідеали соціалізму — це ідеали робітників, що страйкарі цілком підтримують такий устрій, який забезпечує суспільну власність на засоби виробництва, виступають за соціалістичну Польщу, відчувають себе господарями країни, стоять на соціалістичних позиціях...» [6, с. 4]

Суспільно-політична ситуація в Польщі на початку 80-х років ХХ ст.

Суспільно-політична ситуація в країні залишалась нестабільною. Повсюдно спалахували вогнища соціальних конфліктів. Польща опинилася на межі економічної й політичної анархії. Гострота суперечностей у суспільстві, недовіра до влади породжували все нові й нові конфлікти.

Провідний функціонер ПОРП Мечислав Раковський, оцінюючи ситуацію в країні, писав, що «як у керівників «Солідарності», так і у партії на межі 1980—1981 рр. не було чітко сформованої думки, з яких елементів повинна складатися модель... мирного співіснування цих двох сил» [12, с. 15]. Характерною особливістю політичного життя Польщі було те, що обидві сторони не були готові до практики співробітництва, яка унеможлиблювала б конфлікти, що постійно збільшували суспільну напруженість [12, с. 15]. У вересні—жовтні наростає нова хвиля страйків, які тривали до початку 1981 р.

На початку 1981 р. політичні сили Польщі чітко визначили свої позиції. Я.Щепанський зазначав: «Соціальний рух, що виник на початку липня 1980 р., був рухом, якому притаманні «деякі риси революційних рухів», а саме: елементи протесту та прагнення до реформ, що було пов'язано зі зростаючою кризою господарства та з невідомим реальному соціалізму динамічним відродженням громадянського суспільства й громадської думки» [13, с. 1—5].

З січня 1981 р. широкого розмаху набуває студентський протестний рух, який бере початок з Лодзинського університету. Страйки солідарності охоплюють ВНЗ всієї країни, студенти вимагають від влади прискорення реєстрації Незалежного об'єднання студентів (НОС) та усунення з боку державної влади контролю над вищою школою. Цікаво, що автотомию ВНЗ вони розуміли як задоволення вимог заборони ти викладання марксистсько-ленінської філософії й російської мови, скасувати військову підготовку студентів, право на антисоціалістичні публікації й виступи [12, с. 18—19].

У квітні економічна ситуація погіршилася, особливо на споживчому ринку. Уряд запровадив картки на м'ясо та м'ясні продукти, масло, борошно, рис і крупи. Одночасно було оголошено про подальше підвищення цін на продовольчі товари. Разом з тим, 22 квітня було прийнято новий закон про цензуру [10, с. 47].

Антинародні заходи влади спричинили новий загальний страйк. Національне об'єднання студентів у Кракові провело перший з'їзд, делегати якого заявили про підтримку «Солідарності» й вимагали радикалізувати її діяльність [2, с. 37].

У квітні НОС організувала у Варшаві та інших містах «марш протесту» на захист політичних в'язнів — арештованих керівників Конфедерації незалежної Польщі. Одним із приводів для арешту стало інтерв'ю Л.Мочульського журналу «Шпігель» від 15.09.1980, в якому він заявив: «Наша головна мета — незалежна, суверенна Польща, вільна від радянського панування і тоталітарної диктатури ПОРП» [2, с. 38].

В цей період відчутна поляризація сил наростала й у керівництві ПОРП. За місяць до IX надзвичайного з'їзду партії, на IX пленумі ЦК, було зроблено спробу зняти з посад С.Каню й В.Ярузельського. З'їзд ПОРП, який відбувся 14—20 липня 1981 р., проходив в атмосфері гострої боротьби між реформаторами і

прибічниками твердого курсу. За даними мандатної комісії, 56 % його делегатів підтримали вимоги НСПС «Солідарність». Прийнята з'їздом програма дій була прогресивною, але вже із серпня 1981 р. багато членів ЦК закидали керівництву партії й уряду брак рішучих і наступальних дій щодо «Солідарності» [2, с. 39].

Реакція керівництва КПРС на події 1980—1981 рр. в Польщі

Керівництво КПРС однозначно визнало події в Польщі як контрреволюцію. Воно різними способами тиснуло на польську владу. 29 грудня 1980 р. радянське керівництво вирішило провести на території Польщі великі військові навчання.

Делегація радянських генералів Комітету держбезпеки і збройних сил на чолі з маршалом В.Куликовим, головнокомандувачем збройних сил Організації варшавського договору, яка приїхала до Польщі, на зустрічі з польськими керівниками вимагала знищити рух «Солідарність» або чекати повномасштабного вторгнення радянських військ. Так, 29 травня радянський посол Б.Арістов разом з радниками із Північної групи військ на зустрічі з Ярузельським оголосив протест з приводу провокацій проти радянських військ на території Польщі. Звісно, ці факти кваліфікувалися як свідомо антирадянські. Б.Арістов підсумував свій виступ сподіванням, що радянські військові самі зуміють загальмувати негативні процеси. У свою чергу, маршал В.Куликов заявив, що останнім часом «Трибуна люду» зіпсувалася, що польське МВС відступає, що влада дозволила вийхати в Японію людині, яка має сидіти за ґратами, тобто Валенсі [9, с. 28–31].

Щоб підштовхнути керівництво Польщі до виконання цих вимог, були влаштовані військові навчання Організації варшавського договору «Союз — 81», а в Білоруській РСР — «Захід», у яких взяло участь 150 тис. солдатів (з них лише 30 тис. польських

вояків). Після навчань війська ОВД залишилися, а в страйкових містах було створено командні пункти. Радянська військова розвідка контролювала фабрики, шахти, університети. Кілька сотень опозиційних діячів також були під наглядом [12, с. 22].

Войцех Ярузельський

«Солідарність» — координаційний центр опозиції в боротьбі за демократизацію суспільства

Тим часом матеріальне становище основної маси населення все погіршувалося. Уряд знизив норму видачі м'яса та м'ясопродуктів за картками. 30 липня в Лодзі та інших містах «Солідарність» організувала «голодні марші» жінок [11, с. 86]. Як наслідок, уряд був змушений 3—6 серпня провести переговори з профоб'єднанням про забезпечення продовольством, економічну реформу, вільний доступ до засобів масової інформації та обговорити проект закону про профспілки. Але згоди так і не було досягнуто. Уряд звинуватив «Солідарність» у зриві переговорів. У пресі почалася кампанія звинувачення профспілки у прагненні до конфронтації, а 15 серпня прокуратура заборонила розповсюдження бюлетеня «Солідарність», конфіскувала друкарські верстати та папір, звинувачуючи опози-

цію «в образі честі та гідності партійного керівництва й антирадянській пропаганді». У відповідь Спілка польських журналістів виступила із заявою, в якій звинуватила ЗМІ в дезінформації [7, с. 97].

У серпні Л.Валенса за порадою своїх радників змінює тактику боротьби. «Солідарність» стала координаційним центром опозиції в боротьбі за демократизацію суспільства. Кількість членів профспілки зросла до 9 млн осіб. Протягом 26 вересня—7 жовтня 1981 р. в Гданському палаці спорту «Олівія» проходив перший з'їзд профоб'єднання «Солідарність», в якому взяло участь понад 900 делегатів. З'їзд прийняв програму «Солідарності» як організації, що бореться за владу [1, с. 87]. У ній були висунуті вимоги заміни державної власності на засоби виробництва колективною, передачі в руки приватних осіб нерентабельних підприємств, переорієнтації зовнішньоекономічних зв'язків країни на Захід. Тобто йшов пошук нової тактики і стратегії організації у сучасних політичних і геополітичних реаліях Східної Європи [11, с. 113].

У виступах лідерів «Солідарності» говорилося про необхідність виходу Польщі з РЕВ та ОВД. З'їзд прийняв «Звернення до народів Східної Європи», в якому містився заклик до створення в «соціалістичних країнах вільних профспілок» для боротьби проти існуючої суспільно-політичної структури. Тобто з'їзд мав яскраво виражене антирадянське спрямування [2, с. 19].

Восени 1981 р. 50 офіційних делегатів «Солідарності» виїхали до 30 західних держав. Протягом року більше 300 діячів профоб'єднання побували у відрядженнях в Італії, Франції, Швеції, США, Швейцарії та інших країнах. У вересні 1980 р. Т.Валендовський взяв участь у симпозиумі Центру стратегічних і міжнародних досліджень Джорджтаунського університету в США, присвяченому «польському питанню» [11, с. 114]. А.Розпловичовський у січні

1981 р. під час перебування в Римі здійснив візит до посольства США, де вів переговори стосовно можливості надання США допомоги Польщі у випадку захоплення «Солідарністю» влади і домовився про майбутні довірчі контакти представників «Солідарності» зі співробітниками американських посольств [2, с. 19—20].

Влада на захисті ідей соціалізму

А тиск на Польщу з боку КПРС усе посилювався. Посол СРСР Б.Арстов передав В.Ярузельському офіційний протест Радянського Союзу проти останніх подій у Польщі [2, с. 22]. Маршал В.Куликов зі своїм штабом розробляв план формування нового урядового польського уряду на випадок введення радянських, чехословацьких і східнонімецьких дивізій (разом 18) на територію країни. Крім того, радянський і східнонімецький балтійські флоти були готові оголосити Польщі воєнно-морську блокаду [8, с. 42].

15—17 жовтня розпочалася нова хвиля страйків та акцій протесту у відповідь на чергове підвищення цін на продукти харчування та зниження рівня життя. 18 жовтня першим секретарем ЦК ПОРП було обрано В.Ярузельського, який одразу заявив, що «у ситуації існуючої небезпеки для життя народу і безпеки держави ЦК вважає за необхідне використання вищою владою ПНР у випадку крайньої необхідності конституційних повноважень з метою захисту життєвих інтересів народу і держави». Тобто було заявлено про рішучість захищати ідеї соціалізму жорстко і невідступно. В цей же день Рада міністрів прийняла рішення про продовження на два місяці строку служби солдатам, що звільнялись у запас [7, с. 99].

Влада створила кількості військових місцевих оперативних груп для допомоги адміністрації та населенню в боротьбі зі спекуляцією та марнотратством, фактично ж було встановлено військову розвідку в місцях, де неодноразово

відбувалися страйки, демонстрації чи конфлікти робітників з владою. До всіх воєводських комендатур Громадської міліції було розіслано пакет документів, який мав бути відкритий одночасно за спеціальним наказом з Варшави. Він складався з комплексу загальних принципів та детальних інструкцій стосовно запровадження воєнного стану на території кожного воєводства [11, с. 117].

Лех Валенса. 1980 р.

Рада національної злагоди

Реакція опозиції була відповідною: 23 жовтня Загальнопольська комісія «Солідарності» заявила про «стан, що загрожує профспілці та суспільству» і закликала трудівників до попереджувального страйку 28 жовтня [7, с. 99].

Під таким тиском опозиції В.Ярузельський робить спробу розв'язати конфлікт політичними засобами. 4 листопада 1981 р. на зустрічі з главою польської католицької церкви кардиналом Ю.Глемпом і лідером «Солідарності» Л.Валенсою він висунув ідею створення Ради національної злагоди — постійного діалогу і консультацій влади з впливовими політичними і суспільними силами, що визнають конституцію країни [12, с. 22]. Генерал В.Ярузельський заявив, що «створення такої Ради мог-

ло б попередити прогресуючу анархізацію суспільного життя і відкрити шлях до встановлення правил гри, який би змусив обидві сторони дотримуватись розумних компромісів». Проте в партійному і державному істеблішменті було достатньо людей, переконаних, що виник своєрідний гордіїв вузол і розв'язати його можна лише введенням надзвичайного стану. Ярузельський і кілька його найближчих співробітників дотримувались думки, що необхідно випробувати різні варіанти дій, щоб не допустити застосування крайніх заходів [6, с. 7—8].

Керівництво «Солідарності» загалом погодилось на участь у Раді національної злагоди, але категорично відмовилось підтримати розроблений урядом ПНР проект економічних реформ, особливо ту його частину, яка стосувалась невідвратної, в тій критичній економічній ситуації, що склалася, необхідності підвищення цін на продукти харчування, паливо, електроенергію, товари народного споживання. Воно звинуватило уряд у намаганні «перекласти всі труднощі на плечі трудящих» [12, с. 36].

У листопаді відбувся різкий спад промислового виробництва, що спричинив нові страйки. Робітників підтримали студенти 29 вищих навчальних закладів, виступи яких очолило «Незалежне об'єднання студентів». Майже щодня страйкували студенти ВНЗ. Кожної неділі майже в кожному ВНЗ відбувалися зустрічі студентів з Я.Куронем, А.Міхніком, З.Буяком, Я.Рулевським та іншими лідерами профспілки [5, с. 9].

Хто кого перемаже...

11 листопада «Солідарність» вивела на вулиці польських міст 100 тис. людей, що ще раз підтвердило силу й авторитет цієї організації в суспільстві [2, с. 23]. 3 грудня у місті Радомі на засіданні президії Загальнопольської комісії та керівників регіональних організацій «Солідарності» була прийнята резолюція, в якій зазначалося, що розмови про національну

злагоду використовуються урядом як прикриття для наступу на профоб'єднання, а тому подальші переговори з ним є безпредметними. Керівництво «Солідарності» висловилося за конфронтацію та захоплення влади [2, с. 24].

Було схвалено два варіанти дій організації. Перший, який підтримували найбільш радикально налаштовані опозиціонери, визнавав непотрібними всі проміжні етапи створення «тимчасового уряду». Засобом досягнення цієї мети мав стати загальний страйк і конфронтація із застосуванням сили. Особлива роль у цьому варіанті відводилась Національному об'єднанню студентів. Другий варіант передбачав прихід до влади знизу, через трудові колективи, місцеве самоврядування, народні ради і лише згодом, із застосуванням сили, до захоплення центральної влади [11, с. 86].

У обох варіантах передбачалося, що події 11 листопада мали стати генеральною репетицією перед 17 грудня. Зокрема, З.Буяк наголошував: «Необхідно підготувати профспілки до всепольського страйку, а привід ми завжди знайдемо» [10, с. 100]. А К.Мозелевський вважав, що «владі треба сказати, що це буде її останній бій» [7, с. 100]. Отже, «Солідарність» обрала угорський варіант розвитку подій (події в Угорщині восени 1956 р. почалися саме з великої вулич-

ної демонстрації). Всезагальний страйк 17 грудня мав стати початковим етапом відкритої боротьби за владу [6, с. 9]. Ця позиція «Солідарності» виражена в офіційній заяві президії Загальнопольської комісії і голів регіональних організацій профоб'єднання: «Партійно-державна влада використовує переговори з профспілкою і ідею національної злагоди для введення суспільства в оману... В такій ситуації подальші переговори про національну злагоду стали безпредметними» [2, с. 25]. Отже, питання стояло прямо — хто кого переможе.

Таким чином, нездатність офіційного керівництва ПНР побороти кризові явища у соціальній і економічній сферах життя суспільства призвела до стихійної самоорганізації громадян Польщі та створення НСПС «Солідарність» як виразника їхніх життєвих очікувань. Була налагоджена співпраця з представниками католицької церкви, котрі ставали у найвідповідальніші моменти арбітрами у спорах протестуючих з офіційною владою.

Мирний за характером протестний рух 1980—1981 рр. кинув виклик монополії компартії й висунув програму плюралізації суспільства. Основним завданням «Солідарності» стало звільнення громадян від важкої ноші бюрократичних інституцій шляхом відродження громадянського суспіль-

ства. Завдяки зусиллям нового громадянського руху було створено автономну структуру, що функціонувала паралельно з комуністичним урядом.

Література

1. Брониславский Е., Вачнадзе Г. Польский диалог. — Тбилиси: Ганатлеба, 1990. — 178 с.
2. Вачнадзе Г. Заговор против Польши. — Тбилиси: Мелани, 1983. — 253 с.
3. К событиям в Польше / Под ред. В.Н.Накарякова. — М.: Знание, 1982. — 121 с.
4. Мазанова О.П. Кризові явища в Польщі та політика римсько-католицької церкви (70—80-ті роки ХХ століття) // Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. Вісник. Історія. Вип. 37. — К., 1998. — С. 87—93.
5. Орлик Ю. Преодоление. — М.: Правда, 1984. — 78 с.
6. Современная Польша. — 1981. — № 10. — С. 3—7.
7. Філімонов С.М. НСПС «Солідарність» напередодні введення воєнного стану в Польщі // Військ.-наук. вісник. Львівська політехніка. — Л., 2000. — С. 45—52.
8. Филиппов Б.А. Политический портрет Леха Валенсы. — М., 1992. — 213 с.
9. Эхо планеты. — 1991. — № 5. — С. 28—31.
10. Dudek A., Marszałkowski T. Walki uliczne w PRL 1956—1989. — Kraków. — 1999. — 420 s.
11. Holzer J. «Solidarność» 1980—1981. Geneza i historia. — Warszawa: Agencja omnipress, 1990. — 370 s.
12. Rakowski M.F. Partnerstwo. — Warszawa, 1982. — 247 s.
13. Szczepański J. Poszukiwanie rozumnego wyjścia // Polityka. — Warszawa, 1981. — 3 stycz. — R. 25. № 1. — S. 45—52.

28 січня 2010 року ДЕНЬ ГАЗЕТИ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

Запрошуємо вчителів, науковців і всіх, хто цікавиться історією, на зустріч, що відбудеться в Київському міському Будинку вчителя.

Тема нашої бесіди — «Урок історії в сучасній школі».

Цей день буде насичений серйозною й цікавою роботою.

Ви зможете зустрітися із провідними педагогами-практиками, методистами, науковцями. отримаєте унікальну нагоду в творчій атмосфері обговорити актуальні теми історичної освіти.

Якщо ви вирішили взяти участь у нашому заході, просимо заздалегідь повідомити про це редакцію за телефоном: 0(44) 286-34-48, 537-32-00